

چکیده: تداوم رشد انسان در گروهی زندگی و تعاملات اجتماعی است و موجودیت شهر با حضور انسان‌ها در آن، معنا پیدا می‌کند. یکی از فضاهای جمعی که می‌تواند نقش حائز اهمیتی در ارتقای فعالیت‌های اجتماعی - فرهنگی جامعه ایفا کند، پیاده‌راه است. حرکت عابر پیاده در پیاده‌راه‌ها، به واسطه طراحی مناسب و شناخت مبتنی بر جنبه‌های منظرین شهر، موجب افزایش ادراک، ارتقای هویت و احساس تعلق به محیط و زیبایی می‌شود. در آستانه هزاره سوم بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته، پیاده‌مداری را در حد چشم‌انداز توسعه شهری ارتقاء داده و به گسترش پیاده‌راه‌ها پرداخته‌اند.

خیابان صبا با دارا بودن پتانسیل کافی و نقش پررنگ گذر فرهنگ و هنر در طرح جامع تهران، به علت عدم توجه به منظر شهری در روند طراحی، نتوانسته پاسخگویی مناسب در راستای نیاز ساکنان باشد. لذا این نوشته در صدد است با استناد به دانش منظر شهری، پیاده‌راه خیابان صبا را به مثابه یک فضای جمعی تحلیل و ارزیابی کرده و با بررسی و ارائه "پهنه بندی تلفیقی" خیابان صبا که بر اساس پهنه‌های غالب آن، شامل: "پهنه‌بندی تاریخی"، "پهنه‌بندی فعالیت‌ی" و "پهنه‌بندی سبک معماری" است، راهکارهایی در راستای ارتقای هویت و کیفیت فضایی پیاده‌راه صبا ارائه دهد.

واژگان کلیدی: منظر شهری، پیاده‌راه، فضای جمعی، خیابان صبا.

گذر از "فرهنگ"

به "پارکینگ"

بررسی طرح پیاده‌راه خیابان صبا

سروین الهی، کارشناس ارشد
معماری منظر دانشگاه تهران
sarvinelahi@ut.ac.ir

رسول رفعت، کارشناس ارشد
معماری منظر دانشگاه تهران
rasoul.rafat@ut.ac.ir

پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

◀ امروزه با گسترش مشکلات شهرنشینان تهران، به واسطه کاهش کیفیت منظر شهری، بیش از پیش دستیابی به راهکاری درخور و پاسخگو در تمامی وجوه نیازهای مردم مانند فضای جمعی، امری ضروری به نظر می‌رسد. فضای جمعی امکان حضور شهروندان را در کنار یکدیگر فراهم می‌آورد و قابلیت ایجاد ارتباط میان آنان را افزایش می‌دهد. از گونه‌های فضاهای جمعی پیاده‌راه‌ها است که مهم‌ترین شاخص سنجش شهر خوب نیز به حساب می‌آید. پیاده‌راه امکان مشاهده مکان‌ها، فعالیت‌ها، احساس شور و تحرک زندگی، کشف ارزش‌ها و جاذبه‌های نهفته در محیط شهر را برای ساکنین فراهم می‌سازد. توجه به جنبه‌های منظرین راه، به جای توجه به جنبه‌های کالبدی صرف، نقش به‌سزایی در ارتقای کیفیت فضای شهر ایفا می‌کند. پیاده‌راه صبا با وجود پتانسیل فراوان، به علت نگرش صرفاً کالبدی و عدم توجه به بعد ذهنی منظر در روند طراحی، نتوانسته به پیاده‌راهی کارا و مقبول مبدل گردد. جای بسی تأسف است که با صرف هزینه‌های فراوان برای ساخت‌وساز مانند تغییر کفسازی سرتاسری خیابان و استقرار مبلمان‌های شهری متعدد و سازه چادری مدرن، همچنان نتوانسته با حداقل استقبال عمومی مواجه شود.

فرضیه

از آنجایی که پیاده‌راه به مثابه یک فضای جمعی از عناصر شکل‌دهنده به هویت محیط است، نقش مهمی در ارتقای کیفیت زندگی دارد. سابقه تاریخی و فرهنگی خیابان صبا، هویت ویژه‌ای را برای این خیابان رقم می‌زند که به علت توجه صرف به جنبه‌های کالبدی و در نظر نداشتن جنبه‌های منظرین فضا، نقش اصلی خود را در ساختار شهر ایفاء می‌کند.

فضای جمعی

فضای جمعی از مهم‌ترین عناصر ساخت فضایی شهر است. این عنصر که فعالیت‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی در آن جریان داشته، همیشه با قلب تاریخ شهر تپیده و سرگذشت آن را روایت کرده است. این فضا جایی است که در آن انسان‌ها گرد هم می‌آیند تا یکدیگر را ببینند، روابط متقابل ایجاد کرده و تجربیات معنوی و اجتماعی خود را در معرض شناخت و استفاده یکدیگر قرار دهند (منصوری، ۱۳۸۰). فضاهای جمعی مطلوب و هماهنگ با فرهنگ، ویژگی‌ها و نیازهای اجتماعی و مناسب با شرایط محیطی را می‌توان ارزشی انکارناپذیر در مطلوبیت فضای زندگی شهری امروز به شمار آورد (گلن، ۱۳۸۹: ۱). فضای جمعی می‌تواند به صورت‌های گوناگون؛ میدانگاه، بازار، پیاده‌راه، پارک نمود پیدا کند که یکی از جنبه‌های نمودی آن "پیاده‌راه" است.

پیاده‌راه

ادراک ما از شهر که آن را منظر شهری می‌نامیم (منصوری، ۱۳۸۹: ۳۴-۳۲) به عوامل مختلفی وابسته است که پیاده‌راه در آن نقش مهمی ایفا می‌کند. می‌توان ادعا نمود اساساً درک ما از شهر، چیزی بر اساس فهم

تصویر ۲: وضع موجود پیاده‌راه خیابان صبا در شهر تهران. عکس: رسول رفعت، ۱۳۸۹.

رتال جامع علوم انسانی

تصویر ۴: بررسی کاربری های مهم در خیابان صبا. مأخذ: رسول رفعت، ۱۳۸۹.

رتال جامع علوم انسانی

خیابان استوار شده که از مهم‌ترین مؤلفه‌های سازنده منظر شهر است (آتشین‌بار، ۱۳۸۹: ۴۰).

امروزه کیفیت فضاهای جمعی به یکی از مهمترین سنجه‌های توسعه‌یافتگی و قابلیت زندگی در شهرها بدل شده است. در این میان، پیاده‌راه‌ها به دلیل ویژگی‌های خود در ایجاد تعاملات اجتماعی، از نقشی اساسی برخوردارند (کاشانی‌جو، ۱۳۸۹: ۲). «بان‌گلن» یکی از ویژگی‌های شهر خوب را "شهر قدم‌زدن و مکث‌کردن" می‌داند. شهر خوب، شهری است که فضایی شایسته و منسجم و به دور از ازدحام برای قدم زدن دارد ("گلن،

تصویر ۱: سیمای امروز
پیاده‌راه خیابان صبا در شهر
تهران. عکس: رسول رفعت،
۱۳۸۹

۱۳۸۹: ۴). "خیابان و پیاده‌رو که مهم‌ترین مکان‌های عمومی شهر هستند، ضروری‌ترین اجزای آن محسوب می‌شوند" (جیکوبز، ۱۳۸۴: ۹۲). خیابان‌های ما از نقطه نظر اجتماعی مکان‌هایی مرده هستند که عامل مرگ آنها همان اتومبیل است (اپلیارد، ۱۳۸۲: ۷۶). برقراری تعاملات اجتماعی به عنوان یکی از مهم‌ترین شاخص‌های فضاهای جمعی، امری است که به واسطه خودرو امکان‌پذیر نیست. فضای شخصی افراد پیاده، فضایی کوچک در اطراف بدن بوده که با حضور در خودرو، ابعاد جعبه آهنی و شیشه‌ای

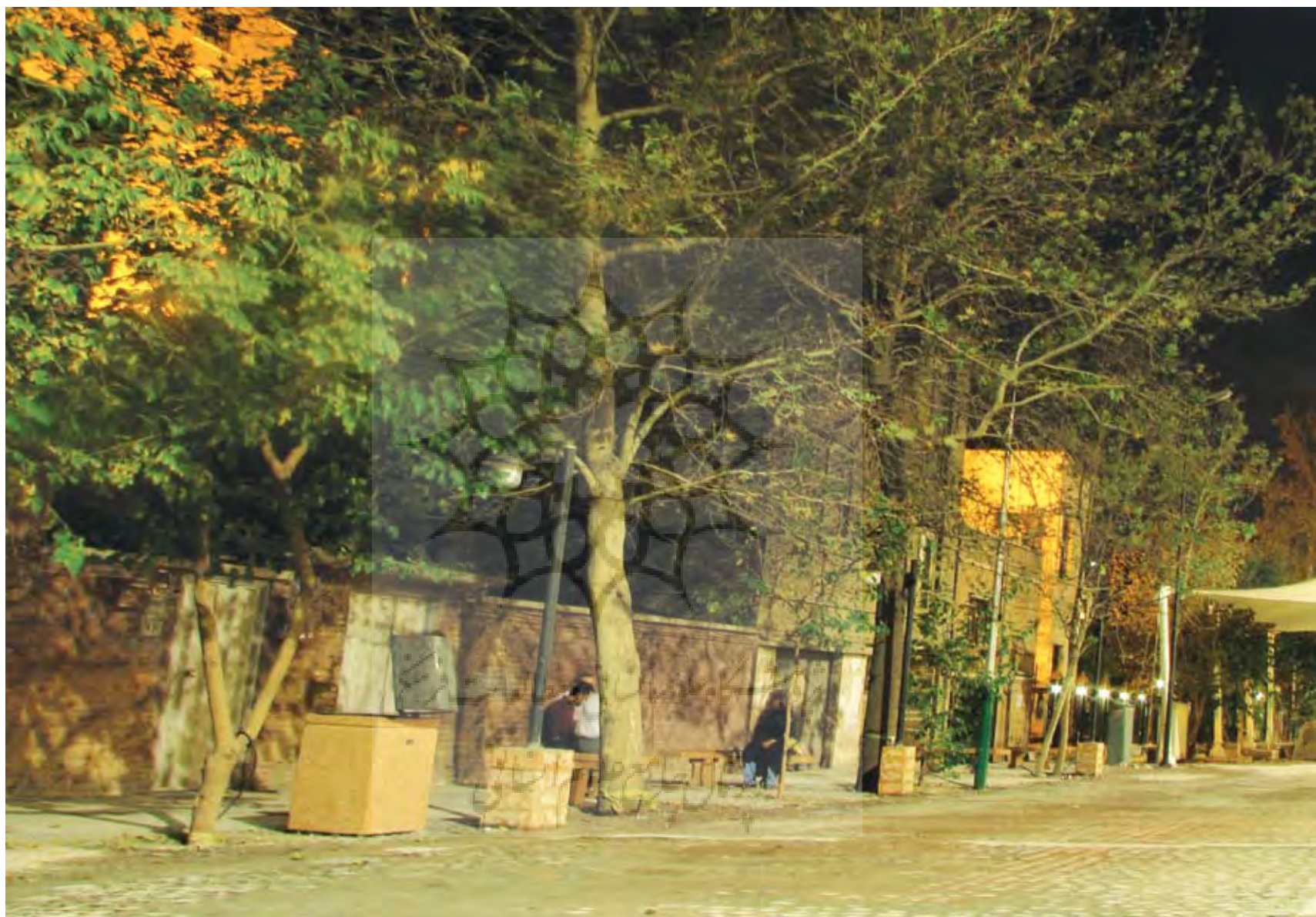

شمالی خیابان و در همجواری سینما فلسطین و ساختمان مجموعه فرهنگی هنری صبا کرده است (تصویر ۱). تغییر کفسازی خیابان از آسفالت به سنگفرش و نصب تعداد فراوانی مبلمان شهری، شامل نیمکت، سطل زباله، تیرهای چراغ، باغچه از اقدامات انجام شده در راستای پیاده‌راه‌سازی خیابان صبا است.

علی‌رغم تلاش‌های انجام شده، این خیابان هنوز نتوانسته به طور کامل پتانسیل‌های بالقوه خود را در زمینه پیاده‌راه‌سازی بالفعل نماید، چنانچه فضای زیرین سازه چادری به جای فضایی جمعی مبدل به پارکینگی

متحرک موسوم به خودرو را یافته است. لذا برقراری ارتباط و در اختیار گذاشتن فضای شخصی به سطح برقراری ارتباط بین این جعبه‌ها تقلیل یافته است (مدنی‌پور، ۱۳۸۴: ۵۰). از آنجا که دو وجه عینی و ذهنی موجود واحد منظر به دو هویت جداگانه وابستگی ندارد و هر دو از یک حقیقت برخاسته و دو بنیان از یک عنصر واحد به شمار می‌رود (منصوری، ۱۳۸۹: ۶)، لذا در روند طراحی پیاده‌راه به عنوان یک فضای جمعی، بایستی از دانش منظر شهری، بهره کافی برده و به جای توجه صرف به جنبه کالبدی آن، به جنبه‌های هویتی، نمادین و منظرین پیاده‌راه توجه نمود.

مسقف برای اتومبیل‌های محلی شده است (تصویر ۲). استفاده از کفسازی یکسان بدون توجه به تفاوت کاربری‌های موجود (فرهنگی، مسکونی، اداری، تجاری) و اتفاقات در حال وقوع در اطراف آن، نتوانسته پاسخی درخور و شایسته برای پیاده‌راه‌سازی باشد. نصب مبلمان پیش‌ساخته، بدون هرگونه همخوانی با هویت و منظر شهری خیابان با جانمایی نامناسب در سایت، الحاقی بودنش را به شدت تشدید نموده و به ندرت مورد استفاده عابران قرار می‌گیرد.

سیمای امروز خیابان صبا

خیابان صبا در محدوده شهر تهران، در منطقه شش شهرداری و بین خیابان‌های ولیعصر و فلسطین، در ضلع جنوبی بلوار کشاورز و در شمال خیابان انقلاب واقع شده است. پیاده‌راه‌سازی خیابان صبا، پروژه‌ای است که در چند سال اخیر به منظور هویت‌بخشی به بافت تاریخی و فرهنگی آن و به صورت امری تدریجی در حال انجام است. شهرداری در روند تدریجی پیاده‌راه نمودن خیابان صبا اقدام به نصب سازه چادری سفیدرنگ بزرگی در بخش

پارک ظل السلطان و پارک امین‌الدوله از گردشگاه‌های تهرانیان بود. در روزگار رضاشاه میدان بزرگی در بخشی از جلالیه برای رژه لشکرهای مقیم مرکز ساختند که بعدها بخشی از آن تبدیل به پارک لاله و بخشی دیگر از آن برای ساخت دانشگاه تهران مورد استفاده قرار گرفت (ستوده، ۱۳۷۱: ۲۹۶-۳۰۰).

در دوره تاریخی مدرن با ساخته شدن خانه‌های ویلایی و با باغ‌های وسیع، در مساحت بیش از پانصد متر مربع،

پیاده‌راه به عنوان یکی از نموده‌های فضای جمعی برای ادامه حیات خود باید پذیرای حضور مردم و محملی برای برقراری تعاملات اجتماعی باشد. پیاده‌راه صبا برای رسیدن به این هدف نیازمند خوانش دوباره از منظر تاریخی-فرهنگی و نیز درک عمیق رابطه خود با تهران امروز و دبروز است که در این مورد اقدامات کالبدی صرف بدون مطالعه مکان و منظر سایت یاری‌رسان نخواهد بود.

خیابان صبا به فضایی اختصاصی و سمبلیک برای اشرافیت و اعیان‌نشینی مبدل شد.

در دوره تاریخی انقلاب به واسطه تغییر کاربری‌ها از مسکونی به اداری و تقسیم پلاک‌ها با دید کاملاً اقتصادی، تغییراتی در خیابان صبا به ویژه محدوده پایین بزرگمهر به سمت جنوب اعمال شد، به نحوی که این بخش

منظر خیابان صبا

خیابان صبا سه دوره تاریخی؛ باغ جلالیه، مدرن و انقلاب را به خود دیده است. در دوره تاریخی اول، جلالیه یکی از محلات قدیمی مرکز شهر تهران و با نام «نصرت‌آباد» به واسطه آبادشدنش توسط «نصرت‌الدوله»، برادر شاه در زمان قاجار بوده است. در دوران قدیم، باغ جلالیه به همراه

تصویر ۳: بنای تاریخی یکی از پهنه‌های تأثیرگذار در خیابان صبا. عکس: رسول رفعت، ۱۳۸۹.

فضاهای جمعی ایفا می‌کند. علاوه بر آن لازم است میان مداخله‌های کالبدی در خیابان با فعالیت‌های اجتماعی آن و ادراک مردم از خیابان نسبتی اندیشیده شود که چگونگی آن ضامن موفقیت طرح خواهد بود.

نتیجه‌گیری

تدوین اصول و راهکارهای مداخله خیابان صبا مستلزم شناخت منظر خیابان است، چرا که در شکل‌دادن به محیط، مرز ظریفی بین عالم مجرد وجود دارد که قرار است به عالم مادی تبدیل شود، که درک صحیح از منظر شهری می‌تواند موجب تحقق صحیح آن شود. بررسی و تحلیل پهنه‌بندی‌ها و تعیین عنصری شاخص به صورت مجزا و به عنوان "نماد هر پهنه" می‌تواند طراحان را به موفقیت در عمل نزدیک‌تر کند ■

منابع

- آتشین‌بار، محمد (۱۳۸۹) تحلیل نسبت کالبد و معنا در خیابان انقلاب، مجله تخصصی منظر، شماره ۱۱، تهران: پژوهشکده نظر، صص ۳۹-۴۳.
- ایلپار، دونالد (۱۳۸۲) خیابان‌ها می‌توانند باعث مرگ شهرها شوند رهنمودهایی برای طراحی خیابان در شهرهای جهان سوم، ترجمه: نوین تولایی، تهران: فصلنامه آبادی، شماره ۳۹، صص ۶۹-۸۰.
- جیکوبز، جین (۱۳۸۴) پیاده‌رو و کارکردهای آن، ترجمه: مسعود قاسمیان، تهران: فصلنامه اندیشه ایران‌شهر، شماره ۳.
- ستوده، منوچهر (۱۳۷۱) جغرافیای تاریخی شمیران، جلد یکم، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه)، صص ۲۹۶.
- عباس‌زادگان، مصطفی (۱۳۸۴) ابعاد اجتماعی-روانشناختی فضاهای شهری، تهران: مجله بین‌المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت ایران، جلد ۱۶، شماره یک.
- کاشانی‌جو، خشناپار (۱۳۸۹) پیاده‌راه‌ها از مبانی طراحی تا ویژگی‌های کارکردی، تهران: نشر آذرخش.
- گلن، یان (۱۳۸۹) فضاهای عمومی و زندگی جمعی، آدلاید ۲۰۰۲، ترجمه: علی غفاری و صادق سهیلی‌پور، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- مدنی‌پور، علی (۱۳۸۴) فضاهای عمومی و خصوصی شهر، ترجمه: فرشاد نوریان، تهران: انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، چاپ اول.
- منصور، سید امیر (۱۳۸۰/۳/۹) فضای جمعی و حیات مدنی، روزنامه حیات نو.
- منصور، سیدامیر (۱۳۸۹) چیستی منظر شهری، بررسی تاریخی تحولات مفهومی منظر شهری در ایران، مجله تخصصی منظر، تهران: پژوهشکده نظر، شماره ۹، صص ۳۳-۳۰.
- منصور، سیدامیر (۱۳۸۹) منظر شهری کنترل امری کیفی با مؤلفه‌های کمی، مجله تخصصی منظر، تهران: پژوهشکده نظر، شماره ۱۱، صص ۶ و ۷.
- منصور، سیدامیر (۱۳۸۹/۱۱/۱۲) نشست تخصصی زیبایی‌شناسی منظر شهری برگزار شده توسط سازمان زیباسازی شهر تهران با همکاری پژوهشکده نظر.

دستخوش اختلاط کاربری شدید اداری-مسکونی شده و ساخت پاساژ کامپیوتری رضا با کاربری تجاری نیز بر آن مشکل دامن زده است.

در خیابان صبا، چندین بنای تاریخی قرار دارد که یادگار معماری دوره پهلوی و معماری پیش از مدرن است قرار دارد. ساختمان واقع شده در ضلع شمال شرقی تقاطع خیابان انقلاب و صبا از اثر یکی از معماران مشهور به نام، «وارطان هوانسیان» است (تصویر ۳).

استقرار کاربری‌های فرهنگی مهم در محور خیابان صبا از قبیل "فرهنگستان هنر"، "سینما فلسطین"، "موزه هنرهای معاصر فلسطین"، "نشر دانشگاه مذاهب اسلامی"، "مجموعه فرهنگی هنری صبا" و "پژوهشکده فرهنگ و هنر" هویتی فرهنگی به آن بخشیده است. این محور فرهنگی در شهر تهران آن قدر حایز اهمیت است، که در طرح جامع شهر تهران از "خیابان صبا (برادران مظفر)" به عنوان "گذر فرهنگ و هنر تهران" نام برده شده است. ویژگی شاخص خیابان صبا، که به واسطه نحوه استقرار بنای فرهنگی در محوری خطی و با فواصل مناسب و قابل دسترس به صورت پیاده، فراهم شده توانسته پتانسیل بسیار مناسبی را برای پیاده‌راه نمودن آن ایجاد نماید.

منظر خیابان صبا به غیر از جنبه‌های کالبدی، دارای جنبه‌های ذهنی است که بر اساس تاریخچه، حوادث و خاطرات جمعی شهروندان از آن پدید آمده است. منظر این خیابان را می‌توان در شش پهنه "تاریخی پیش از مدرن"، "تجاری"، "سبک معماری دهه ۴۰ غالباً اداری"، "سبک معماری دهه ۴۰ غالباً مسکونی" و "فرهنگی" و "تاریخی پهلوی اول" طبقه‌بندی کرد که هر یک از این پهنه‌ها نمادهای منحصر به فرد دارد. از جمله "ساختمان وارطان" نماد پهنه تاریخی پیش از مدرن، "پاساژ رضا" نماد پهنه فعالیت تجاری، "ساختمان مسکونی پلاک ۱۲۷" نماد پهنه تاریخی پهلوی اول، "ساختمان وزارت جهاد کشاورزی" نماد پهنه اداری دهه ۴۰، "ساختمان مسکونی پلاک ۴۳" نماد پهنه مسکونی دهه ۴۰ و "موسسه فرهنگی هنری صبا" نماد پهنه فرهنگی در نظر گرفته می‌شوند (تصویر ۴).

منظر خیابان صبا دارای هویتی تلفیقی است، لذا توجه صرف به کالبد آن، نمی‌تواند پاسخی در خور و شایسته برای احیای منظر آن ارایه دهد. لزوم شناخت پهنه و هویت‌بخشی به آنها و توجه به وجه عینی-ذهنی امری ضروری در روند طراحی پیاده‌راه صبا است.

طرح پیاده‌راه‌سازی خیابان صبا با رویکرد ایجاد فضای جمعی، به عنوان گذر فرهنگ و هنر تهران، با وجود پتانسیل‌های فرهنگی و تاریخی نتوانسته به عنوان پیاده‌راه ایفای نقش کند، در نتیجه فضای جمعی آن به محلی برای پارک اتومبیل تبدیل شده است. علت عدم موفقیت این پروژه را باید در توجه صرف به جنبه‌های کالبدی در روند طراحی پیاده‌راه و محدود به طراحی نماها و کفسازی، جستجو نمود. پیاده‌راه به عنوان یک فضای جمعی دارای جنبه‌های منظرین است که توجه همزمان به جنبه‌های عینی-ذهنی منظر، به جای توجه صرفاً کالبدی، نقشی اساسی در ارتقای هویت و کیفیت فضایی و متعاقباً مواجهه با استقبال مردمی در راستای استفاده از این‌گونه

